

Rumyana Pencheva

(Sofia, Bulgaria, National Literary Museum)

Enlighteners

Abstract: Georgi Kandilarov (1851–1943) was a teacher and leader of the Bulgarian educational efforts in Macedonia. In 1880 he was among the founders of the Bulgarian Boys' High School in Thessaloniki. He served as principal and manager of the Boys' school as well as of the Bulgarian primary schools in the town from 1883 to 1887 and was appointed principal of the Bulgarian Girls' High School in Thessaloniki from 1884 to 1885. Kandilarov undertook a massive educational activity in Macedonia and took part in the opening of 35 schools. He taught at the Theological School in Lyaskovets between 1892 and 1895 and at the Theological Seminary in Constantinople since 1896 where he became president between 1897 and 1899. From 1900 to 1906 Kandilarov was principal of the Girls' High School in Ruse. Later on, he taught at the Sofia Theological Seminary (1916–1918) and the Plovdiv Theological Seminary (1920–1925). In 1930 he published his *Bulgarian High Schools and Primary Schools in Thessaloniki* on the occasion of the 50th anniversary of the Thessaloniki Bulgarian high schools.

Anna Trapcheva-Kandilarova (1865–1943) graduated from the Maritime Girls' High School in Odessa, Russia, in 1882. On her return to Macedonia she was appointed principal of the Bulgarian Girls' School in Veles. From 1884 to 1887 she taught at the Holy Annunciation Thessaloniki Bulgarian Girls' High School.

Румяна Пенчева

(България, София, Национален литературен музей)

Просветителите

Погледнете тази снимка! Красиви, с благородни осанки – той е спокоен, уверен, а тя – като че ли всеки момент ще прислони глава на гърдите му, но обективът я е изне-надал. Като че ли не сме виждали често снимки от следосвобожденските години, на които без стеснение да бъдат показани чувствата на двама души, макар и наскоро минали под венчило.



Анна и Георги Кандиларови. Снимката е правена в Солун през 1887 г. Георги Кандиларов е най-дългогодишният директор на Солунската гимназията – от 1883 до 1887 г. През 1884 г. за учителка в българската девическа гимназия „Свето Благовещение“ в Солун е назначена Анна Тръпчева.

Солунската българска мъжка гимназия „Св. св. Кирил и Методий“ е първата българска мъжка гимназия в Македония и е един от най-важните български просветни центрове в Македония и Одринско. Основана е през есента на 1880 година, а първият директор е възрожденският книжовник и фолклорист Кузман Шапкарев. Покровителствана е от Българската екзархия и от Солунската българска община, а издръжката ѝ се поема главно от доброволните помощи на княз Александър Богориди, на българите в Македония и жителите на Солун. Таксата, която плащат учениците, е съобразена с имотното им състояние, много от тях и получават стипендии.

Историята на гимназията е добре проучена и документирана от самия Георги Кандиларов в неговия труд „Българските гимназии и основни училища в Солун (по случай 50-годишнината на солунските български гимназии)“, която е издадена през 1930 г. от Македонския научен институт. Запазени са и доста снимки на учителите от онова време, на които различаваме лицата на Трайко Китанчев, Григор Пърличев, Андрей Тошев, Васил Кънчев, Михаил К. Сарафов, д-р Димитър Страшимиров, Лазар Паяков, Христо Далчев (баща на поета Атанас Далчев), художникът Михаил Кръстев, Атанас Яранов и много други, които в следващите години се реализират като учени,

политици, общественици, но общото за всички тях, което енциклопедиите отбелязват, е *просветен деец и революционер, член на Вътрешната македоно-одринска революционна организация*. Духът, който цари в училището, е на родолюбие, на високи изисквания за ежедневната подготовка на учениците за часовете, строга дисциплина и възпитаване на самоконтрол. Кандиларов в книгата си пише:

Съществуването на гимназията бе станало известно на българите и в най-затънтените крайнини на Македония, и идващите в Солун селяни и селянки по частна работа дохождаха и в гимназията да видят „бугарското школо“ и да чуят „бугарското буки“ – четмо. Директорът любезно и грижливо ги посрещаше, съпровождаше, и въвеждаше в класните стаи във време на урок, и те с напрегнато внимание слушаха преподавателя и отговорите на учениците и прехласнато и ококорено гледаха всичко. На излизане едни се кръстеха и дори с насълзени очи благодаряха Бога, че доживели да чуят „бугарска ука“ – наука и да видят с очите си „бугарското буки“ – букви, които едни се навеждаха дори да ги целунат в учебниците на учениците.

С това простичко описание на ежедневието в гимназията, Кандиларов ни разкрива огромното значение, което тя има за българите в Македония, за трепета, с който македонците виждат осъществена своята мечта – да имат българско училище, да учат децата на родния си език.

Именно там Анна и Георги се срещат и създават семейство. Вероятно и двамата смятат, че престоят им в Солун е един от най-важните и определящи по-нататъшния им професионален и житейски път, защото, без да знаем повода за написването, през 1937 г. те пишат Кратки автобиографии¹, в които един от основните моменти е педагогическата им дейност в Солун.

Кратка автобиография на Георги Стоянов Кандиларов

Роден съм в гр. Котел в 1851 година. Учих се във взаимното, гръцкото и българското там начално и трикласно училище и учителствах в него четири години. За повече знания и научна подготовка, както много българчета в него време, отидох и аз, без всякакви средства, да следвам в Русия; постъпих в духовното училище в Одеса, преминах в тамошната духовна семинария и в 1883 год. свърших духовната академия в Киев, на руска стипендия, до получаване, на която се издържах с малки частни помощи и с репетиране на ученици.

Вместо да замина за България, деловодителят на Училищното попечителство при св. Екзархия, по заповед на Н[егово] Блаж[енство] екзарха Йосифа, ме повика за директор на вакантната тогава длъжност на Солунската мъжка гимназия и пансион, която длъжност аз приех и изпълнявах, съгласно дадената ми на отиване лично от Н. Блаженство директива, до края на 1887 година. В туй време се появиха в гимназията настойчиви искания от неотговорни фактори, да се дават на учениците от горните класове за четене книги и съчинения недозволен от турската цензура. Като отговорен за съществуването на гимназията, аз категорически се възпротивих на тия искания, понеже намирах тия книги със своето съдържание вредни за заведението и несъответстващи на училищната научна еволюционна просвета. Н. Блаженство, застрашен с прекратяването субсидиите на Екзархията „в интерес на учебното дело в Македония“, телеграфически поиска да подам оставката си, което аз с телеграма и сторих.

¹ НЛМ, инв. № а 1466/87, л. 1-6. Ръкопис.

До изтичане на учебната година бях командирован на екзархийска служба в гр. Воден, гдето останах до края на учебната 1888/89 година. Там бях наклеветен от гръцкия владика като руски и български политически агент и осъден от военния съд на заточение, но избавен с защитата на турските в града бегове и снабден от солунския валия Галиб паша с позволение за учителство в цялата Турция.

В 1889/90 уч. год. бях преместен за директор на Битолските училища и пансиони. Между другото, тук открих в 29 околни села начални училища и шест такива с по две отделения в покрайнините на града. На допроса в Училищната държавна инспекция, за тази ми извън учителска дейност, аз бях оправдан: по силата на факта за дозволената всеобща училищна просвета в царството, с дадената от Екзархията помощ на бедните тия села като морална благотворителност и с нуждата за улесняването на малките дечица от покрайнините да идват в далечното за тях Централно основно училище. При туй усвои се потребата и начина да се купи наеманото с години от Екзархията за класното мъжко училище и пансион старо здание на Малик бея в центъра на града за шестстотин турски лири, което обаче не се осъществи, поради отказа от Училищния отдел.

В уч. 1890/91 год. бях извикан от Екзарха и пратен за директор на училищата и пансионите в Скопие. Тук, на 8 ноем ст.ст., в метоха Св. Архангел стана откритието на първо сръбско основно училище с 42 ученици от нашите първоначални училища, за което веднага съобщих на владиката Н.В. преосв. Теодосия, комуто не било известно за това. Непосредствено след туй пък няколко ученици от последния клас на училището ни скришом били подмамани от сръбския тук търговски консул, за да ги изпрати да следват на стипендии в Сърбия, и нощем те излезли от пансиона. Известен за случилото се, аз начаса, с помощта на полицмейстъра Дервиш ефенди, намерих ги в хан и ги върнах в пансиона, и разследването на постъпката им съобщих на владиката и в Екзархията. Н.В.пр. на 20 януари ме извика в митрополията, за да ми събщи, че ме бил викал валията, причината за което не му била известна. Като негов подведомствен в града, просих го да се явим заедно, но той ми отказа. Представих се на валията, той под предлог, че не му е било още изпратено от Битоля позволителното ми за учителстване, запрети ми да отивам в училищата. Без отлагане, аз заминах за Солун, гдето веднага бях снабден от валият с дубликат. На връщане, при пристигането ми на гарата в Скопие, гдето бе се стекъл множество народ, аз бях арестуван и откаран с конни стражари при валията, на когото и предадох исканото позволително. Сега той обаче ми представи друга причина, че съм бил допуснал за преподаване в девическото училище българска отечествена география, учебник от Стефанов. Въпреки моя отговор, че такъв учебник нито ми е познат, нито пък се намира в училището, валията пак не ми позволи да отивам в училището, а ми заповяда да стоя в квартирата си и ще бъда под домашен арест. На известното в Екзархията за всичко туй, последва заповед, телеграфическа до владиката, да поръчителства пред валията за мене. Отидохме заедно и Н.В.пр. влезе сам при него, и на излизане ми събщи, че валията бил отказал да ме освободи и не ми позволява да заемам длъжността си. Най-после военният комендант ме съветва да искам от Екзархията заповед, да си отида непременно от града, в противен случай, животът ми бил в опасност в тоя тук „арнаутлук“, защото даваджията ми бил „бинюк“ – голям.

Аз отпътувах за Цариград и представих на Екзарха писмен доклад за всичко, който, до края на учебната година, ме прати в Сяр, за да уредя някои възникнали

недоразумения в училището. Заболях, подадох оставка и заминах със семейството си за гр. Котел, гдето, вследствие мъчителните преживелици, постоянните стълкновения с турските власти и душевните сътресения, пролежах цяла година тежко болен.

В България бях назначен за учител в Търновското духовно училище, в което прослужих три години, а в 1896 год. Извикан отново в Цариград за такъв в Духовната семинария, а отсетне за ректор на същата до 1899 год. В 1900/901 [г.] изпълнявах длъжността и.д. на Русенската девическа гимназия, от която по прошение бидох преместен за учител в мъжката там. В уч. 1905/6 год. отново в девическата, и в 1906 се уволних по прошение и пенсионирах. В уч. 1920/21 год. Св. Синод ме определи учител в Пловдивската духовна семинария, в която прослужих пет години и отново се пенсионирах в 1926 г.

Сега съм на 86 години (февруари 1937 г.)

Твърде скромнен е Георги Кандиларов, а и в малката по обем автобиография не са намерили място приносите му за учебното дело в Солунската гимназия. А те не са никак малко. По време на директорстването му за пръв път е въведена присъствена книга за учителите, за отсъствията на учениците. Лично той като директор всекидневно контролира успеха на учениците, отсъствията и провиненията – за опитния педагог е ясно, че не бива да се допускат и най-малки компромиси, за да не превърнат пропуските в системно неизпълнение на задълженията, но също така и да осъзнаят жертвите, които правят родителите им за тяхното образование. Обучението и подготовката са целодневни, а вечер, в пансиона, след учебните занятия, учениците са били под непрестанно наблюдение и грижа на учителите, дори и тогава се

слушаше само слабото шумолене от прелистване, от скърцане на писците... Тия условия образуваха у учениците и навик към труд, ред и постоянство в изпълнението на своите длъжности, който навик остана в тях отсетне и в частния им живот, щото всякога да са заети с работа, никога да не бъдат праздни и винаги редовни.

Още една амбициозна задача си поставя и осъществява директорът – слага началото на учителска и ученическа библиотека. Преценил е, че учебните книги не са достатъчни за духовното възпитание и израстване на питомниците и на преподавателите. И макар книгите и научните списания, отпечатани на български, да са твърде малко, за кратко време лавиците на библиотеката се запълват. Директорът новатор Кандиларов оборудва с необходимите пособия и кабинет по физика и химия, въпреки че не е имало преподавател с подготовка по химия. Доста преди Луи Айер да дойде в България и да постави основите на спортното образование в училищата, в Солунската гимназия правят приспособления и предвиждат часове за *физически гимнастически упражнения*. Обаче правителството провижда в тези занимания обучение във военни умения и инициативата пропада. Компенсират физическата подготовка с литературни вечеринки, и театрални представления с историческо и научно съдържание.

Друго нововъведение на Кандиларов са униформи за учениците, за да не се притесняват децата от различния си социален статус, а и да се отличават от питомците на другите училища в града. След сериозен подбор на тъкан, която трябва да е здрава, красива и удобна, от Екзархията решават да ушият униформите от ръчен котленски шаяк. И ако за учителите и учениците Гимназията е място за съзряване и образование, то противниците ѝ трудно се помиряват с мисълта, че бедните българи не щадят средства, продават имоти, за да изучат децата си. Започват да разпространяват слухове, че

училището е създадено *от чужда пропаганда* и изискват проверки за платените такси от децата.

Едно паметно събитие бележи пролетта на 1885 г. – навършват се хиляда години от смъртта на св. Методий. Екзархията отпуска 150 турски лири, за да бъде подобаващо отбелязан патронният празник на училището. Тържествена църковна служба с 12 свещеници слага началото на празника, 70 певци, ученици в гимназията, са облечени в бели стихари, а от руския светогорски Панталеймонов манастир им е подарена икона със светите равноапостоли Кирил и Методий. Валията забранява шествието на празнуващите, но с намесата на руския генерален консул, като представител на руската църква и държава, то се провежда по улиците на града. На молебена говорят директорът Кандиларов и архимандрит Козма. След почерпката е устроена литературна вечеринка с много илюминации и бенгалски огньове. Григор Пърличев държи реч, но е прекъснат, защото подпорите на гимназиалния салон започват да скърцат заплашително и има опасност от срутване на сградата.

Още нещо, което изискват преподавателите в гимназията – когато учениците излизат във ваканция им се поставя задачата да описват родните си места, да събират фолклорен материал и да изучават всичко, което им прави впечатление. При започването на учебната година написаното от учениците се чете и разказва. Целта на това е всички ученици да разширяват познанията си за различни краища от родината си. Кандиларов обяснява:

Туй не беше изкуствено развит шовинизъм, с какъвто може да си служи някой друг преднамерено, а една чиста и възвишена природна любов към своето отечество и народна гордост.²

Синът на Георги Кандиларов Георги Георгиев Кандиларов разказва посещението на Иван Вазов в Солунската гимназия.³ Заедно с поета е и Михаил Маджаров, който по това време е депутат в Областното събрание (1880–1885) г. и директор на финансите (1884–1885) г. в Източна Румелия. След години, когато проф. Иван Шишманов проучва живота и делото на Вазов записва следната мисъл на Вазов:

Тук за пръв път стъпих на свещената македонска земя. През тридневното си пребиваване в града посетих с другаря си българската гимназия, директор на която беше Кандиларов. Посрещнати бяхме с големи почести и с речи от учениците. Единият ученик издекламира едно мое стихотворение. Аз счетох за нужно да отговоря...

Вдъхновен от срещата с учениците и учителите Вазов създава стихотворението „Посещение в Солунската гимназия“, което е в състава на цикъла „Македонски сонети“.

Посещение в Солунската гимназия

- Къде си ти роден, юначе будни?
- При Шар. – А вий? – При сладкий шум
на Струма бистра. – Вий? – Във Охрид чудни.
- Я? – В Кукуш. – Я? – При рилски друм.

² „Българските гимназии и основни училища в Солун (по случай на 50-годишнината на солунските български гимназии)“, 1930 г. Издание на Македонски научен институт, с. 25-46.

³ НБКМ. БИА – ф. 698.

- А ти? До Кресна. – Вий? – При Вардар студни.
- Ний? На Пирин. – При Пинд е моят ум.
- Я? – В Струга. – Вий? – Край Солун многолюдни.
- Ти момко? – В Дебър. – Как те казват? – Крум.

И аз разбрах с душевно сътресение,
по техни глас и взор и изражение,
че кръв и плът идеята сдоби.

- На ето, македонските твърдини,
що никой Drang не може веч разби! –
казах, кат гледах тез деца невинни.

(1884)

В споменните си записки, които излизат под заглавие „Епоха, земя и хора“, Царевна Миладинова (Миладинова 1985: 107/Miladinova 1985: 107) – основателката на Солунската девическа гимназия (поканена от Г. Кандиларов) отделя и няколко реда за Георги Кандиларов, в които поставя висока оценка на личните и професионалните му качества.

Като говорим за по-видните солунски учители, не можем да забравим впечатленията, които са ни оставили директорите на гимназията, и преди всичко най-стария измежду тях, а именно – Кандиларов.

Кандиларов, и тогава като млад и енергичен, и сега като старец, бе кротък и благ човек. Бидейки буден котленец, оженен за воденка, той познаваше отлично душата на тогавашната младеж и особено на девиците, на които ред години бе директор. Солидното му руско образование го издигаше високо над другите. С тези си качества, Кандиларов закрепил солунската девическа гимназия, и най-важното – успя да привлече добри учителски сили в нея. Това се вижда и от хубавата му книга за историята на солунските гимназии, издание на Македонския научен институт в София. С добрата вътрешна подготовка, която даде на гимназията, като издигна образованието значително по-високо и като пристегна възпитанието на децата в солунската девическа гимназия, Кандиларов показва и добър пример на тези, които в същото време полагаха грижи за мъжката гимназия, в която след това и по-късно се проявиха Начо Начев, Хаджи Иванов Паяков, В. Сарафов.

За огромно съжаление просветителят не ни е оставил нищо повече за педагогическата и обществената си деятелност, макар че още 20-годишен, започва да пише Автобиография.⁴ Тя е в две книги и обхваща периода от 1 януари 1872 до 30 юли 1875 г. започната в Котел – по времето на учителстването си в селата Девня, Кумлуджа (дн. Крумово, Варненско) и Караач, когато се подготвя за заминаване за Одеса и обучението му в Духовното училище и Семинарията. Дали е продължил по-нататък с житиеописанието си, не е известно, или поне неговите записки не са достигнали до нас. Архивът му постъпва в Националния литературен музей през 1986 г. и включва кореспонденция на Георги Кандиларов с брат му Иван, екзарх Йосиф, Стоян х. Йончев, Ст. Гогов, поп Костадин от Котел и др. Всички тези писма са от периода 1866 – 1878 г.

⁴ НЛМ, инв. № а 1471/87.

Още една тетрадка „Домашен опис“⁵ ни дава представа за живота и имотното състояние на семейството. Редом със сметките за наеми, строежи на къщите във Воден, Котел, София и покупката на къщата в Арбанаси, се натъкваме на Опис на книгите в семейната библиотека – общо 613. Няма голямо разнообразие – те са предимно на религиозна и педагогическа тематика – Богословие, Догматика, Сравнително богословие, Апологетика, история на църквата, истории на българската църква, на Цариградската църква, на православните славянски църкви, Патрология, Богослужение, Каноническо право, Жития, книги по философия и морал, психология, педагогика и дидактика, медицина и хигиена, Езикознание, атласи и карти. Художествената литература се изчерпва с 32 заглавия – между които съчиненията на Пушкин, „Нещастна фамилия“ на Васил Друмев, първата белетристична творба на Любен Каравелов „Войвода“, нравоучителната повест на Илия Блъсков „Милкова ревност за първоначалните класове“ и „Добра и Грозданка“, повестта „Иван Александър“ от Иван Вазов, „Български книжници“ на Васил Априлов. Част от книгите по богословие Кандиларов дарява през 1932 г. на църквата „Св. София“ за споменаване на покойния син Стефан и нашите родители.

Приживе Георги Кандиларов издава само една книга – „Българските гимназии и основни училища в Солун (по случай 50-годишнината на солунските български гимназии)“ (1930), но след излизането ѝ той продължава да събира материали, които евентуално да бъдат включени във второ издание⁶. В някои източници се посочва, че Кандиларов е автор и на труда „Българските гимназии и основни училища в град Воден от 1869 до 1913“, който излиза в „Беломорски преглед“, кн. 2 през 1943 г. Историята на образованието би била по-всеобхватна, ако се прибавят неговите изследвания в 162 с. за училищата в Скопие за периода 1900–1913 г. Въпреки че през целия си живот Кандиларов живее далеч от родния край, той не прекъсва краеведските си издирвания и ги обобщава в запазения и до днес ръкопис на „Спомени за град Котел“⁷, писани през 1931 г. и разположени на 909 страници – труд, който заслужава бъде разчетен и издаден. Подредено по теми е представено миналото на града като се започне от заселването, облеклото, нравите, пороците, църквите, училищата, фолклора... В книгата му са намерили място и доста страници за Софроний Врачански, Георги Мамарчев, Стефан Богориди, за Атанас, Никола и Алеко Богориди, Гаврил Кръстевич, Неофит Бозвели и др. Друг негов важен и интересен изследователски труд е „Исторически бележки за с. Арбанаси“ (1936)⁸, успява да състави и родословното дърво на Г. С. Раковски и Георги Мамарчев. Събира нотирани котленски песни. Към обществената и просветителска дейност на Кандиларов можем да прибавим и няколко теми на негови сказки „Слово на Светото Възкресение“ (26 март 1873 г.), „За развитието на духа“ – произнесена в Котел на 1 август 1871 г., „Потребата от взаимна любов“ сказка в котленското училище на 30 май 1871 г., сказка произнесена в Русе 1905 г. на тема „Религиозната вяра“ и мн. други.

Неговият ученик П. Кирков обобщава живота му накратко:

Всички негови подвизи могат да се изразят с думите: Нищо за себе си, всичко за Бога и за България.

Твърде малко можем да научим за Анна, спътницата в живота на Георги Кандиларов, въпреки обемистия му архив. Частният живот на семейството разкодираме

⁵ НЛМ, инв. № а 1499/87.

⁶ НЛМ, инв. № а 1498.

⁷ НЛМ, инв. № а 1475.

⁸ НЛМ, инв. № а 1469.

пак от Домашни описи и Приходно-разходни книги⁹, които води семейството. Те не са обикновени записки за разходите на семейството, а една хроника на събитията от ежедневието и на средствата, с които са разполагали в рода Кандиларови от 1839 г. Именно от тези записки научаваме, че за годежа с Анна (22 юни 1885 г.) е похарчил 22 турски лири за подаръци (браслет златен), за угощението 25, за дрехи 28, 20 и за сватбата във Воден на 25 август 1885 г. още 25 лири – общо 99, 20 турски лири.

Раждането на сина им Стефан през 1889 г. във Воден не се ознаменува с никакъв особен патос, а с разхода от 2900 т. лири. През 1900 по същия начин Кандиларов е отбелязал – *Разни по рождението на Гочето в Търново* – 520. Следват години на материално задоволяване, дори успяват да спестят по нещо, до 1915 г. През военните 1912 – 1918 г. Кандиларов пише в забележка:

По причина на всесветската война от 15.X.1915 г. скъпотията на храната е увеличена, разносните двойно според лани. През 1918 г. – Скъпотията от войната неимоверна. Фронтът се откри на 14 септември 1918 г. на позициите при Добро поле над Мъглен. Последва погром... През 1919 г. отбелязва – Скъпотията се увеличава... 1924 г. – Помощ за Гочето в Германия, Берлин.

Пак от приходно-разходната книга разбираме, че на 3 август 1929 г. умира големият им син Стефан.

Когато пристига в Солун, за да учителства в девическата гимназия, Анна вече има натрупан педагогически опит. Солунската българска девическа гимназия „Свето Благовещение“ е първата българска девическа гимназия в Македония – основана е през 1880 година и също се поддържа от Българската екзархия и от Солунската българска община. В училището се преподава по идентичен учебен план като в мъжката гимназия. Дали са се познавали преди идването ѝ в Солун с Георги Кандиларов не ни е известно. Анна Тръпчева Стоянова е родена във Воден (дн. Едеса) през 1865 г. в семейството на Тръпче (Трайко) Стоянов (1833–1915) виден деец на Воденската община, за който се знае, че е подписал Мемоар на българските църковно-училищни общини в Македония през 1878 с протест към Великите сили за спазване на Санстефанския договор и неоткъсването на Македония от новосъздадената българска държава, активен е и в борбата на българите по време на Кресненско-Разложкото въстание (1878–1879) срещу решенията на Берлинския конгрес. Остава ценни спомени като участник за църковните и просветни борби във Воден. Анна Тръпчева-Кандиларова също ни е оставила своя автобиография, макар и съвсем кратичка. В Солун приключва и професионалният ѝ път, поради заболяване. Следва неотклонно съпруга си и се отдава единствено на грижи за семейството и децата си – Стефан и Георги¹⁰.

Кратка автобиография на Анна Георгиева Кандиларова, по баща Тръпчева Стоянова

В 1874 г. откри се в гр. Одеса пансион – „Питомник Славянских девиц“ за девойчета от южните славянски страни, в който в началото бяха приети по една чехкиня, черногорка, сръбкиня и по няколко от градовете на България, Тракия и Македония. Поиска се тогава от Екзархията ученичка и от Воден. Ако и още твърде малка, баща ми, като ученолюбив, ме отведе в Солун при председателя на българската община, за да бъда изпратена в Цариград. Той ме намери за още

⁹ НЛМ, инв. № а 1468/87, а 1470/87.

¹⁰ Стефан Г. Кандиларов умира твърде млад и оставя три деца – Анна, Тора (Виктория) и Георги.

малка, но по молбите ми, че много искам да се уча, изпрати ме със случившите тогава пътици, един свещеник и учителят Търпо.

Със закъснението ми за тръгване от Воден, откритото мое място в Питомника било вече заето от пристигналата по-рано от Лозенград ученичка Куна Димова. След няколкодневно престояване в Екзархията, аз бях отведена от Н. Бл. Антима в руското посолство и представена на посланика Н. П. граф Игнатиев. Той ме прие за своя стипендиантка в Питомника и с препоръчително писмо ме изпрати в Одеса до В. Н. Рашеев, който ме заведе в Питомника и ме предаде на началницата З.Ф. Рудановска.

Със свършването ми на пригответелния там клас, с частни уроци на даровити руски учители, в 1876/7 учебна година постъпих в първия клас на Одеската женска Мариинска градска обществена гимназия, пълния седемгодишен учебен курс, която свърших с атестат в 1883 год.

До пристигането на баща ми, за да ме вземе, аз прекарах ваканцията у чича си А[ндрей]И. Стоянов¹¹ в гр. Гродно, и оттам заедно с баща си се явих в Екзархията и бях назначена за учителка в девическото училище в гр. Велес.

Пътем, в родния си град бях посрещната от българското гражданство с всеобща радост, също и във Велес като първа учителка.

Там открих училището с първите два класа и сама заех всичките в тях предмети с часовете им по програмата. На първо време аз срещнах доста затруднения от невладението добре на родния ми език, който почти бях забравила още в първите ми години в Русия, и в края на учебната година от преумора почувствах се силно изнурена.

В учебната 1884/5 год. бях преместена в Солунската женска гимназия за учителка и управителка на пансиона със 72 ученика, а в учебната 1885/6–1886/7 год. останах само като учителка в нея, от която длъжност се уволних по здравословни причини и по съветите на лекари, като останах с тъгата си за неизпълнения дълг към скъпата ми родина Македония.

Сега съм на 72 години (февруари 1937 г.).

По време на бомбардировките над София през 1943 г. Георги и Анна Кандиларови се евакуират в с. Арбанаси. Заболяването на Анна се обостря и близките ѝ полагат всеотдайни грижи за нейното възстановяване. В началото на юни 1943 г. тя умира, а две седмици по-късно – на 19 юни, на 92 г., съпругът ѝ последва преданата си спътница. За тези данни се доверяваме на сина им Георги Г. Кандиларов. В някои източници като години на смъртта на Анна се посочват 1941 или 1942 година.

Трябва да отделим по-специално внимание на арбанашката къща. Купена е със средства на Анна Кандиларова през 1894 г. от хаджи Димитър – наследник на хаджи Николи Косоволията и била известна като Хаджи Щеревата. Строена е през 1761 г., според надпис на една от пътните врати. По време на опожаряването на селото от кърджалиите през 1796 г. тя оцелява, само дупките от куршумите по портата издават намеренията на агресорите. Оградата е каменна и висока четири метра. Според изкуствоведа проф. Никола Мавродинов, в къщата на Анна Кандиларова се появяват за първи път у нас скулптрирани тавани (Костов 1959: 66-69/Kostov 1959: 66-69). Пищни дърворезби украсяват цялата къща. Поради уникалността на сградата, още през 1927 г. на къщата е даден статут „народна старина“ и е включена в списък, публикуван в „Държа-

¹¹ Андрей Стоянов (1838–1910) – български политик и общественик.

вен вестник“¹². В труда си за Арбанаси Георги Кандиларов споменава, че в дома се съхранява ятаган с гравирани надпис на арабски език –

Аз завися от бога и изпълнявам Неговата воля. 356 година. Притежател: Али Ага Мохамед.

Уникалната къща, вече известна като Кандиларова, днес е притежание на наследниците на рано починалия син на Кандиларови – Стефан.

След пенсионирането си като професор по химия Георги Г. Кандиларов се установява в Арбанаси. Споменахме вече за труда на Г. Кандиларов „Българските гимназии и основни училища в град Воден от 1869 до 1913“, който излиза в „Беломорски преглед“, кн. 2 през 1943 г. По мое мнение, този труд включва и спомените на тъста му Тръпче Стоянов и би бил ценен документ за историята на образованието във Воден. Но... в писмо от Георги Г. Кандиларов до патриарх Кирил от 1968 г.¹³ научаваме, че наистина студията е публикувана, както посочва изданието „Тракийски преглед“, II том (203 до 236 с.), а годината е 1944-а. Той греша за заглавието, но останалите данни са достоверни. Върху печатницата пада бомба и тиражът е унищожен, обаче младият Кандиларов успява да вземе няколко отпечатъка от статията на баща си. Молбата към висшия духовник е да съдейства за публикуването ѝ в някое от изданията на църквата. Това не се случва и до днес.



Погледнете снимката. Правена е през 1941 г. Той е на 90 години, а Анна на 76. Одухотворени, все така запазили аристократичната си осанка, хора, отдали живота си в служба на просветата, за възвисяването на националния дух. Просветителите, които записали със златни букви имената си в духовния пантеон на България.

¹² „Държавен вестник“, бр. 69 от 1927 г.

¹³ ДАА, Ф. 1318к, оп. 1, а.е. 675.

ЛИТЕРАТУРА

- Костов 1959: *Костов Д.* Арбанаси. София, Изд. „Наука и изкуство“, 126 с. (Kostov 1959: *Kostov D.* Arbanasi. Sofia: „Наука і izkustvo“, 126 s.)
- Миладинова-Алексиева 1985: *Миладинова-Алексиева Ц.* Епоха, земя и хора. София: Издателство на Отечествения фронт, 420 с. (Miladinova-Aleksieva 1985: *Miladinova-Aleksieva Ts.* Epoha, zemya i hora. Sofia: Izdatelstvo na Otechestveniya front, 420 s.)